

Cümhuriyyət dövrü türk marşları

Ülviyyə Qasımova

AME Elmi Mərkəzi, böyük elmi işçi. Azərbaycan.

E-mail: ulviyya1991@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-0760-8388>

XÜLASƏ

Məqalədə Cümhuriyyət dövrü türk ədəbiyyatında meydana çıxan türk marşları araşdırılmışdır. Bu dövr hər sahədə olduğu kimi, ədəbiyyata da zənginlik, müxtəliflik və yenilik gətirmişdir. İstiqlaliyyətin əldə olunması və Türkiyə Cümhuriyyətinin elanından sonrakı mərhələni əhatə edən bu dövr, əsasən, cümhuriyyətə və M.K.Atatürkə həsr olunmuş marşlar, eləcə də məktəb və gənclik marşları, həmçinin müxtəlif sənət-peşə sahələrinə həsr olunmuş marşların üstünlük təşkil etməsi ilə fərqlənir.

AÇAR SÖZLƏR

cümhuriyyət, türk ədəbiyyatı, marş, inkişaf, mərhələ

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 25.10.2022

qəbul edilib: 05.12.2022

MƏQALƏNİ ÇAPA MƏSLƏHƏT BİLƏN

Pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent Bilal
Həsənlı

Turkish marches of the Republican period

Ulviyya Gasimova

AME Scientific Center, senior researcher. Azerbaijan.

E-mail: ulviyya1991@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-0760-8388>

ABSTRACT

This article investigated Turkish marches that appeared in Turkish literature of the Republican period. This period, as in every field, brought richness, diversity, and innovation to literature. This period, which covered the period after gaining independence and the proclamation of the Republic of Turkey, is mainly distinguished by the predominance of marches dedicated to the republic and M.K.Atatürk, as well as marches of school and youth, and marches dedicated to various arts and professions.

KEYWORDS

republic,
turkish literature,
march, development,
stage

ARTICLE HISTORY

Received: 25.10.2022

Accepted: 05.12.2022

Giriş / Introduction

Etəm Üngör “Türk marşları” kitabında Muzika-i Hümayunun (mehtərdən sonra yaradılan saray orkestri) yaradılmasından, yəni 1963-cü ilə qədər olan dövrü Cümhuriyyətdən əvvəlki (1828-1923) və sonrakı (1923-1963) dövrlərə bölür. Birinci dövrdə, əsasən, əsgər marşları üstünlük təşkil edirdi ki, onların da əksəriyyətinin müəllifləri naməlum idi. Məktəb və gənclik marşları isə digər marşlara nisbətən az sayda idi. Birinci dövrə nisbətən durğun olan ikinci dövr, əsasən, məktəb və gənclik marşlarının üstünlük təşkil etməsi ilə fərqlənirdi. Tədqiqatçı 1963-cü ilə qədər apardığı araşdırmalarında 135 il ərzində 750 marş təsbit edə bilmişdir. E.Üngörün özünün də qeyd etdiyi kimi yüzlərlə, hətta minlərlə marş itmiş, dövrümüzədək gəlib çata bilməmişdir [6, s.41-42].

İstiqlaliyyətin əldə olunması və Türkiyə Cümhuriyyətinin elanından (1923) sonrakı mərhələni əhatə edən ikinci dövrdə yaranan ədəbiyyat daha çox milli səciyyə daşıyırdı. Cümhuriyyət dövrü hər sahədə olduğu kimi ədəbiyyat sahəsinə də xüsusi zənginlik, müxtəliflik və yenilik gətirmişdir. Bu dövrə aid ədəbiyyat daha çox M.K.Atatürk və onun inqilabları ilə bağlı olsa da, həmin vaxt baş verən İkinci Dünya müharibəsi də ədəbiyyata təsirsiz ötüşmədi. Cümhuriyyət dövrü türk şeiri ənənəsinə əsaslanaraq Qərbin təsirində və yeni cizgiddə inkişaf edirdi. Yeni rejimin özü ilə gətirdiyi yönümlərin böyük ölçüdə ədəbi müstəvidə əksi olan “məmləkət şeiri” Faruq Nafiz Çamlıbel (1898-1973), Xalid Fahri Ozansoy (1891-1971), İbrahim Əlaəddin Gövsa (1889-1949), Ömər Bədrəddin Uşaqılı (1904-1946), Kamaləddin Kami Kamu (1901-1948), Zəki Ömər Dəfnə (1903-1992) və başqalarının yaradıcılığında öz əksini tapırdı. Bu dövrdə meydana çıxan və milli dəyərləri özündə ehtiva edən marşlar 1950-ci illərdən sonra yaranan nəsillərin yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Birinci dövrdən fərqli olaraq, əsasən, inqilablar və siyasi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş marşların üstünlük təşkil etməsi ilə səciyyələnən ikinci dövrdə yazılan marşların demək olar ki, əksəriyyəti Cümhuriyyətin banisi M.K.Atatürkə həsr olunmuşdur. Qazanılan zəfərlər və onlara öndərlik edən M.K.Atatürkün böyüklüyünü səciyyələndirən qəhrəmanlıq marşları 1923-1940-cı illər türk şeirində aparıcı yer tutmuşdur. Bunlardan Kılıklı Hüseyin Hüsnünün “Türklükdür bu!”, Haşim Nəzihinin “Qazi”, Əhməd Cəmil Miroğlunun “Cumhuriyet on birine basıyor”, Yaşar Nəbinin “Baş döndürücü hız” və başqa marşları misal gətirmək olar [5, s.182-85]. Əli Əkrəmin “Cumhur rəisi”, Suat Taşərin “Sendendir Atatürk”, Ümid Yaşar Oğuzcanın “Mustafa Kemal'i düşünüyorum”, “Ölümsüz atam”, H.A.Yücəlin “Atatürk”, F.H.Dağlarcanın “Atatürkçüyüz”, “100 yıl Atatürk marşı”, B.S.Ərdoğanın “100 yıl

Atatürk marşı”, Fəvzi Xalıcının “100 yıl Atatürk marşı”, Coşqun Ərtəpınarın “100 yıl Atatürk marşı”, H.F.Süərdəmin “Atatürk marşı”, Yekta Güngör Özdenin “Atatürk yürüyor”, Müyəssər Tuncərin “Sen atamsın”, Nevzat Üstünün “Mustafa Kemal”, Feyzullah Sacit Ülkünün “Atatürk marşı”, “Büyük zaferden” və s. marşlarında da M.K.Atatürk tərənnüm olunur.

Bu dövrdə, həmçinin cümhuriyyətə həsr olunmuş marşlar da üstünlük təşkil edirdi. Ömər Bədrəddin Uşaqlının “Akdenize doğru”, Uluğ Turanlıoğlunun “Bugün”, Celal Emremin “Cumhuriyet” və s. cümhuriyyəti tərənnüm edən marşlar siyahısında idi. Cümhuriyyətin yaradılmasının onuncu ildönümü münasibətilə sözlərini Faruq Nafiz Çamlıbel və Behçət Kamal Çağların yazdığı, musiqisini Camal Rəşid Reyin bəstələdiyi “Onuncu yıl marşı” xüsusilə diqqət cəlb edir [1, s.158]. Bundan başqa, Necdət Rüştü Efenin də “Onuncu yıl marşı” (yaxud “İstanbul marşı”) məşhurdur. Millətçiliyin ön planda olduğu bu marşda oxuyuruq:

Bize bugün ne mutlu, yeni bir yurt yarattık;
Asırları on yılda birden arkaya attık.
Türklük yüceldi,
Şanile geldi

[6, s.222].

Cümhuriyyətin əllinci ildönümü münasibətilə isə Bəkir Sıtkı Ərdoğan “Ellinci yıl marşı”nı yazmışdır. “Cümhuriyyət marşları”nı tamamlayan digər marşlar bu dövrdə baş vermiş hadisələrlə bağlı idi. Belə ki, “19 Mayıs” (Əli Ertan), “30 Ağustos”, “23 Nisan” (M.Faruk Gürtunca) və s. marşlar buna ən yaxşı örnəklərdir. Mehmet Faruk Gürtuncanın uşaqlar günü münasibətilə yazdığı “23 Nisan” marşı bu gün də Türkiyədə çox məşhurdur. Musiqisi Xalid Ozana məxsus olan həmin marşda oxuyuruq:

En yüce gün bugündür geldi Yirmi üç Nisan
Çocuklara düğündür geldi Yirmi üç Nisan
Doğdu bir güneş bir ay, doğdu yüce kamutay
Kuralım bir kurultay geldi Yirmi üç Nisan

[6, s.244].

Bu dövrdə xüsusilə uşaq marşlarına maraq və tələbat artırdı. Hələ Cümhuriyyətin ilk illərində Atatürk çox sevdiyi türk uşaqları üçün marşın yaradılmasını istəmişdir. Aka Gündüzün (1885–1958) hamı tərəfindən bəyənən şeirinə musiqi bəstələnməsi üçün müsabiqə elan edilmiş və müsabiqəni Zəki Üngör

qazanmışdır. O gündən sonra bu şeir uşaqların marşı olaraq qəbul edilmişdir. Gələcəyin ümid yeri olan uşaqlara müraciət olunan “Uşaq marşı”nda oxuyuruq:

Türk çocukları! Türk çocukları!
Gözler ileri, başlar yukarı
Yarınki hayat, yurt ufukları
Her şey sizindir, Türk çocukları!

[6, s.233].

Avropa siyasi cəmiyyətində gənclərin fəallığı XIX əsrdə milliyətçi hərəkatlarla bağlı idisə, Türkiyədə bu vəziyyət “Gənc türklər” inqilabından (1908) sonra baş vermişdir. Cümhuriyyətdən sonrakı dövrdə inqilabların əsl hədəfi gəncliyin dinamizmi yeni Türkiyənin yaranması istiqamətində qiymətləndirilmişdir. Bu dövrdə yaranan gənclik marşları da Cümhuriyyət dövrü marşları kimi diqqət çəkərək məktəb marşları ilə bütövlük təşkil edirdi. Əgər gənclik marşları bütün gəncliyə xitab edilirdisə, məktəb marşları xüsusiyyətinə görə fərqlənirdi: belə ki, hər bir məktəbin, yaxud universitetin özünün ayrıca marşı var idi. Bu marşlardan bəziləri həmin məktəbin müəllimi, yaxud tələbəsi tərəfindən, bəziləri isə dövrünün şairləri tərəfindən yazılırdı. O.Ş.Gökyayın “Konservatuar marşı”, Səbahəddin Tokun “Tıbbiyeli marşı”, Tofiq Fikrətin “Galatasaray lisesi marşı”, Hüsnü Öncünün “Harp okulu marşı”, Əbdülqədir Qaraxanın “Yedek subay okulu marşı”, Mahir Ünlünün “Askeri Muzika Okulu marşı”, B.S.Ərdoğanın “Deniz Harp Okulu marşı”, Əngin Özərginin “İstanbul kız lisesi marşı”, F.N.Çamlıbelin “Kız lisesi marşı”, Xalidə Nüsrət Zorlutunanın “Ankara Atatürk lisesi marşı”, Niyazi Çıtakoğlunun “Haydarpaşa lisesi marşı”, Mehtap Karanın “Beyoğlu Ticari Meslek lisesi marşı”, Gül Kansunun “Okul marşı” və s. məktəb marşları sırasına daxil etmək olar. Göründüyü kimi, *məşrutə dövründən* başlanan məktəb marşları ənənəsi Cümhuriyyət dövründə də davam etmişdir. Bu da Cümhuriyyətin gənclərə verdiyi dəyərin ən bariz göstəricilərindən biri idi. Türkiyənin tarixində iki mühüm günün – 23 aprelin uşaqlara, 19 mayın isə gənclərə həsr edilməsi də təsadüfi deyildir.

Gənclik marşlarından ən məşhuru heç şübhəsiz “Dağ başını duman almış” misrası ilə başlayan “Gənclik marşı”dır. İsveç dilində adı “Şakıyan üç gənc qız” (The trallade jantor) olan bu marşın notlarını Türkiyəyə 1909-cu ildə Səlim Sırrı Tarcan gətirmişdir. Feliks Korlingin bəstəsi olan marşın sözlərini 1916-cı ildə Əli Ülvi Ələvə türk dilinə uyğunlaşdırmışdır. 1919-cu ildə marşı dinləyən Atatürk onu çox

bəyənmişdir. Bundan sonra marş bütün Türkiyədə məşhurlaşmış, 1938-ci il iyirmi iyun tarixli qərarla 19 May “Gənclər və İdman Günü”nün rəsmi marşı kimi qəbul edilmişdir. Həmin marşda oxuyuruq:

Her geceyi güneş boğar,
Ülkemizin günü doğar.
Yol uzun da olsa ne var,
Yürüyelim arkadaşlar

[2, s.136].

Bu mövzuda Noyan Ertəzin, Tacəddin Şimşək və Əhməd Bayülğən də eyniadlı “Gənclik marşı”nın söz yazarlarıdır. Digər “Gənclik marşı”nı isə Kamal Qaya yazmış, Fərid Hilmi Artək isə ona musiqi bəstələmişdir. Həmin marşın sözləri aşağıdakı kimidir:

Bizler demir bilekli Türk genciyiz
Yıldız gibi parıldıyor alnımız.
Yurda hayat dolunca neşemizle
Titriyor ufuk bizim çelik sesimizle

[6, s.228].

Bu dövrdə türk ədəbiyyatında müxtəlif şəhərlərə həsr olunan marşlara da rast gəlmək mümkündür. Say etibarilə digər marşlardan az olmasına baxmayaraq, bu mövzuda da kifayət qədər tanınan marşlar olmuşdur. Mühüm müharibələrin baş verdiyi, qanlı döyüşlərə şahidlik etmiş məkanlara həsr olunmuş bu marşlarda verilən mücadilənin hər zərrəsi duyulur. Başda Çanaqqala olmaqla digər şəhərlərin bu tip marşları zamanla türküyə, şərqiyyə çevrilmiş, dildən-dilə dolaşmışdır. Bu tip şəhər marşlarının müəllifləri mənbələrdə ya anonim göstərilir, ya da təsbit edilmir.

Mənbələrdə Vecdi Bingölün “Ankara marşı”, Aka Gündüzün “Ankara marşı”, M.F.Gürtuncanın “Ankara marşı”, Mustafa Sevilənin “Sakarya marşı”, A.Giritlinin “Sakarya marşı”, İzzət Ülvi Bəyin “Dumlupınar”, T.Ülvinin “Dumlupınar”, Şükrü Aksəlin “Karadeniz”, Salih Bəyin “Edirneye gider iken marşı” və s. marşların müəllifləri göstərilmişdir. Cümhuriyyətin ən çox tanınan marşlarından biri də Həsən Fəhmi Süərdənin “İstanbul marşı”dır. Musiqisini M.Hulusi Öktemin bəstələdiyi marşda oxuyuruq:

Ey sevgili İstanbul, ey dünyanın cenneti,
Ey hürriyyət diyarı, şanlı yurdun zineti.

Ey onurlu tarihin güven hayat kudreti,
Sensin büyük milletin hazinesi, serveti
[6, s.259].

Cümhuriyyət dövrü türk marşları arasında müxtəlif sənət-peşə sahələri, eləcə də onların nümayəndələrini tərənnüm edən marş mətnlərinə də rast gəlinir: İsmət Bəy “Uçak marşı”, Z.İ.Kızılışık “Öğretmen marşı”, İ.H.Ertalyan “Öğretmen marşı”, Nejat Səfərcioğlu “Gülhane marşı”, Rakım Çalapala “Havacılar marşı”, Mustafa Fuad Bəy “Muzaffər ordu marşı”, Camal Tural “Silahlı qüvvələr marşı”, Hüsəməddin Güclü “Türk Dəniz Qüvvələri marşı”, M.Rza Çalışqan “Mehmetçiğin türküsü marşı”, Yəhya Kamal Bəyatlı “Akıncılar marşı”, B.K.Çağlar “Toprak marşı”, “Ziraat marşı”, Reşat Türkeş “Köycülük marşı”, Aka Gündüz “Çiftçi marşı”, “İktisat marşı”, Memduh “Ekonomi marşı”, Avni Ozan “Sanat marşı”, Can Yücel “İşçi marşı”.

Cümhuriyyət dövründə bir çox siyasi partiyaların marşları da meydana gəldi. Onların təsirli melodiyası ilə cəmiyyəti ruhlandırmaq və hərəkətə keçirmək mümkün olduğundan siyasi partiyalar bu üsuldən istifadə edirdi. Cəmiyyət üzərində böyük təsiri baxımından marşlar bəzən siyasi ideologiyaya xidmət etmişdir. Buna görə də partiyalar öz devizlərini marşlarla ifadə edirdi. Avropada bu ənənə 1920-ci illərdən başlasa da, Türkiyədə iqtidarı əlində tutan, Atatürk tərəfindən qurulan Cümhuriyyət Xalq Partiyasının (CHP) marşı yox idi [3, s.3]. Bu səbəbdən 1935-ci ildə partiya marşına dair nizamnamə qəbul edilmiş, ancaq bir müddət sonra bu bənd nizamnamədən çıxarılmışdır.

Göründüyü kimi, Cümhuriyyətin ilk illərindən (1924-1950) türk marşları həm musiqi, həm də ədəbi cəhətdən sürətlə artmağa başladı. Milliləşmə və ictimai səfərbərlik dövrlərinin idealizmi və ideologiyası ilə marşların inkişafı arasında mühüm əlaqə var idi. Fərdi şüurun meydana çıxması ilə marşların azalması arasında paralel əlaqə mövcud idi. Belə ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra marşların inkişafında durğunluq yarandı. Çünki kütlələri səfərbər edəcək ideallar öz yerini fərdi hərəkətlərə vermişdi. İstər dövlət, istərsə də vətəndaş hərəkətləri ilə marşların ünvanlandığı ən mühüm ünsür cəmiyyətdir; konkret cəmiyyət olmadan marşlar da yaranmaz. Heç bir poetik ünsür ictimai dəyişikliyi marşlar qədər zamanında və doğru şəkildə əks etdirməmişdir. Marşların taleyi cəmiyyətin taleyini göstərmiş, cəmiyyətin taleyi də öz növbəsində daima marşların istiqamətini təyin etmişdir [4, s.27].

Nəticə / Conclusion

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Cümhuriyyət dövrü meydana çıxan marşları məzmun istiqaməti baxımından üç əsas başlıq altında qruplaşdırmaq olar: millətin, dövlətin ruhunu əks etdirən türklük, qəhrəmanlıq, millətpərvərlik, Atatürk və dövlət kultu ilə bağlı vətən marşları, milli inkişaf ideologiyasının prioritet hədəflərinin ifadəsi olan “sahə marşları” və müxtəlif təhsil təşkilatlarının marşları.

Türk marşlarının tarixinə nəzər saldıqda onun nə qədər zəngin və qədim köklərə qədər gedib çıxdığının şahidi oluruq. Çox təəssüf ki, bu marşların əksəriyyətinin söz və bəstəsi itmiş, dövrümüzədək gəlib çatmamışdır. Bunu nəzərə alan Etəm Ruhi Üngör 1966-cı ildə “Türk marşları” kitabını çap etdirmişdir. Bundan başqa, L.Deliorman “Marşlarımız” (1999), S.Batur “Sözleri ve notaları ile marşlarımız” (1999), O.Kolçak “Ulusal kimliğimizin sesleri marşlarımız” (2003) və digərlərinin kitabları bu sahədə qiymətli nümunələrdəndir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Çalışkan A. (2010). Ana çizgileriyle Cumhuriyet devri türk şiirine teorik bir yaklaşım (1923-1960). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/10, s.140-199.
2. Deliorman L. (2005). Marşlarımız. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları. 204 s.
3. Duman Önder. (1935-1947). Cumhuriyet Halk Partisinin parti marşı arayışı. Journal of History Studies, Volume 8, Issue 2, s.1-13.
4. Mermutlu B. (2008). Toplumsal zihniyeti inşa ve anlama aracı olarak marşlar. Tarih Bilinci (Tarih ve Kültür dergisi). Ekim-Kasım-Aralık, sayı 6, s.27-37.
5. Timur K. (2005). Ülkü dergisinde yayınlanan Atatürk konulu şiirler. TÜBİAR, XVII, s.177-203.
6. Üngör Etem. (1965). Türk marşları. Ankara, AyYıldız Matbaası. 335 s.